

תשובה על התשובה

בפרשת ניצבים קוראים לנו על התשובה (ל, ב-ג), דברים המקבלים הד מיוחד בימים אלה שלפני הימים הנוראים. שני צדדים לתשובה בפרשתנו. תשובת האדם והעם אל הא-להים: "וְשָׁבַת עַד ה' א-להיך וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלוֹ". מצד שני, גם הקב"ה מתואר במעין תשובה שמהותה היא השבת הישבות, שיבת עם ישראל מגלותו: "וְשָׁב ה' א-להיך אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ, וְשָׁב וְקִבְּצָךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצִיךָ... שָׁמָּה". מעניין, 'וְשָׁב' כתוב, לא 'והשיב'. גם השכינה הייתה בגלות, והיא חוזרת אתנו. בעקבות רבי שמעון בר יוחאי (מגילה כט ע"א): איך לנו שרים ב'ברוך א-דוני יום יום', אחת מזמירות שבת: "וְאֶתְּנוּ לְשׁוֹב, נְדָחִים קוֹבְצִי. 'וְשָׁב' לֹא נֶאֱמַר, כִּי אִם 'וְשָׁב' וְקִבְּצִי".

לפי ההגות היהודית התשובה מצויה בין העבר לעתיד: הכרת החטא והחרטה על העבר, וההחלטה לשנות את הדרך, הקבלה על העתיד. החרטה על העבר מתבטאת בווידוי. הרמב"ם תיאר את הווידוי בראש 'הלכות תשובה': "כיצד מתוודין? אומר: אנא השם, חֲטָאתִי עָוִיתִי פָשַׁעְתִּי לְפָנֶיךָ וְעִשִּׂיתִי... והרי נחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה..." בנוסח זה יש הד לווידויו של הכהן הגדול ביום הכיפורים: "חֲטָאתִי עָוִיתִי פָשַׁעְתִּי".

מי יאמר זכיתי לבי

בספר משלי (כ, ח-ט) מתואר "מִלֶּךְ יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף דִּין", המכלה את הרוע שלפניו: "מִזְרָה בְּעֵינָיו כָּל רָע", ואשר עיניו החודרות למסתורי הנפש האנושית. מתואר כאן משפט של מלך בשר ודם אידיאלי, המהווה עבורנו דגם לעמידה בפני מִלֶּךְ יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף דִּין שמימי. לפני מלך זה לנו מתארים את חולשותנו האנושיות: "מי יאמר זכיתי לבי?", לבי זך וטהור, נקי ממחשבות עוול. "מי יאמר טְהַרְתִּי מִחֲטָאתִי?", נטהרתי מטומאת החטא בו נכשלתי. מהדהדים כאן דברי שלמה בתפילתו (מלכים א ח, מו): "כִּי אֵין אָדָם אֲשֶׁר לֹא יִחָטָא", או בנוסח שבקהלת (ז, כ) "כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בְּאָרֶץ - אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא". ולמרות הכרה זאת, עלול האדם עלול להונות את עצמו: "כָּל דֶּרֶךְ אִישׁ זָךְ בְּעֵינָיו" (משלי טז, ב). המסע הרוחני חייב להתחיל בחשבון נפש, בהכרת החטא שעדיין מצוי באדם ובביעורו.

"מִלֶּךְ יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף דִּין... מי יאמר זכיתי לבי - טְהַרְתִּי מִחֲטָאתִי", לשני פסוקים אלה נסמך פסוק שלישי, בו חוזר החכם על איסור התורה לרמות במידות ובמשקלות: "אָבֶן וְאָבֶן אֵיפָה וְאֵיפָה - תוֹעֵבַת ה' גַּם שְׁגִיחָם". אסור להחזיק אבן ואבן, אחת כבדה יותר כדי לקנות, השנייה קלה יותר כדי למכור, כמִטָּר הדו-צדדי של סוחרים מסוימים. מה הקשר בין שלושת הפסוקים? ניתן לומר שהקשר מצוי בדמותו של המלך החייב לשמור על תקינות המידות. פירוש נאה ואולי מתקבל על הדעת. אלא שסמיכות הפסוקים יצרה

לפעמים בלומדי ספר משלי, אסוציאציות יצירתיות חשובות יותר. במקרה זה עשה זאת רבנו יונה גירונדי, החכם הספרדי בן המאה הי"ג, בפירושו על משלי. בדרכו הלך תלמיד תלמידו רבנו בחיי בן אשר, שחזר על הדברים בספרו 'כד הקמח'.

הקשר בין הפסוקים יהיה מיידי אם נהרהר במילה המופלאה 'מידות' וגלגוליה. בחיינו "המסחריים" קובעות המידות את שיעורם של המוצרים. בחיינו האינטלקטואליים, ה'מידות' הופכות לכללים לוגיים או פרשניים, כ'מידות' שהתורה נדרשת בהם. בחיינו המוסריים, המידות הן דרכי התנהגות ותכונות הנפש. ואכן לפי זה הפך המונח העברי 'מידה', יחד עם 'מעלה' לתרגום המושג virtue. מעתה מתעוררת מאליה האסוציאציה. דרישת האמת במידות המסחריות מבטאת בנפש את המאבק נגד השחיתות והצביעות, נגד 'האיפה ואיפה' שאנו נוהגים כל כך הרבה פעמים בחיינו.

עד כאן האסוציאציה המיידית. אצל חכמי המוסר שהיו שקועים בעולם ההלכה התעוררה אסוציאציה אחרת. רבינו יונה מצביע על דברי חז"ל (בבא מציעא סא ע"ב) לפיהם התורה אסרה לא רק להונות במידות, אלא אפילו להחזיק מידות ומשקולות לא מדוייקים: "לא יהיה לך בְּכִיסֶּךָ אָבֶן וְאָבֶן... (דברים כה, יג), "בא הכתוב ללמד שהוא עובר עליו משעת עשייה, אע"פ שלא נמדד בהן ולא הונה בהן". מכאן "זְפִיתִי לְבִי!" אנו חייבים לזכות את הלב שטרם חטא, מהמידות הרעות העלולות להסתתר בו. זהו, לפי ר' יונה, פירוש הכתוב שבפרשת 'ניצבים': "פֶּן יֵשׁ בְּכֶם שֶׁרֶשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלֹעֲנָה, "כי משורשי המידות יפרו ענפי החטא... כי אבן ואבן תועבת ה' מפני שנתכוון לעשות בהן עוול אע"פ שלא חטא בהן... שמזומנת להכשיל ולהחטיא, ולא יתכן שיטהר מחטאת עמהן".

מי יאמר טהרתי מחטאתי

החלק השני של הפסוק בו אנו דנים מובן: מי יאמר טהרתי מחטאתי. ולמרות זאת נפנה לקריאתו ה'יצירתית' של רבי נחמן מברסלב (ליקוטי מוהר"ן, ו). רבי נחמן עומד בפני המלים: "טהרתי מחטאתי" וקורא אותן תוך שינוי קל, מפתח לקמץ. הוא קורא לא "טְהַרְתִּי מִחַטָּאתִי", אטהר מהחטא, אלא "טְהַרְתִּי מִ'חַטָּאתִי", אטהר מווידוי החטאים המיוצג במלה 'חַטָּאתִי'. בלשונו של רבי נחמן: "וצריך לעשות תשובה על תשובה. התשובה היא תהליך מתמיד, מהפכה שאף פעם אינה מסתיימת. זאת בגין שתי סיבות. הסיבה הראשונה היא פסיכולוגית ומוסרית. אנו חייבים לחזור ולתקן את עצמנו כי ייתכן ואף בחזרה בתשובה יש 'פניות', אינטרסים. אנו נדרשים ל'תשובה שלימה', דהיינו תשובה אמיתית וכנה, תשובה בה "זְפִיתִי לְבִי". אלא שיש בתשובה ממד נוסף, "ואפילו אם יודע אדם בעצמו, שעשה תשובה שלמה... צריך לעשות תשובה על התשובה הראשונה". הסיבה היא מחשבתית, קונצפטואלית. הדוגמה בה משתמש רבי נחמן היא תיאולוגית: כיצד אנו תופסים את הקב"ה. היא מלמדת אותנו על התפתחות ההגות הכללית ועל ההתפתחות האישית גם יחד. התורה אסרה לנו לעשות דמות ופסל והזהירה אותנו מליחוס לא-להים דמות אנוש. היה זה תהליך חינוכי רב דורות, המגיע לשיאו בכתביו של הרמב"ם ולדעתי

גם בקבלה. כל תפיסתנו את הרוחניות אינה אלא תהליך מתמיד של תשובה: "כי מתחלה כשעשה תשובה עשה לפי השגתו, ואחר כך... בוודאי הוא מכיר ומשיג יותר את השם יתברך. נמצא, לפי השגתו שמשגי עכשיו, בודאי השגתו הראשונה הוא בבחינת גשמיות. נמצא, שצריך לעשות תשובה על השגתו הראשונה". הפילוסופיה שלנו חייבת להיות תהליך מתמיד של תשובה. בכל שלב חייבים אנו לתקן כל מה שחשבנו בשלב הקודם. למדנו החרטה על העבר הופך מעתה לעיקרון מנחה של חיינו הרוחניים והדתיים. העתיד הוא המשך העבר תוך תיקונו. אנו חייבים בתשובה.

ואנו, היושבים המטיפים מוסר מעל דפי העיתונות, פטורים ממצוות התשובה, מהחובה לבקש מחילה מאלה שאולי הכאבנו? עלינו לבקש סליחה ולסלוח. וכמו שלימדה אותנו החסידות, גם לסלוח לעצמנו. ועלינו להתפלל. את זאת אעשה כאן בעקבות ר' נתן תלמידו של רבי נחמן (לקוטי תפילות ח"א ו, נב-נו), אותה אהפוך מיחיד לרבים: "ה' א-להינו, נפשנו יודעת מאד כי אנו רחוקים מאד מתשובה באמת... ה' א-להים, אתה ידעת לאיוולתנו, ואשמותנו ממך לא נכחדו. ועתה אבינו, אבינו, מלא רחמים, מה נעשה... עזרנו עזרנו, חננו חננו, הושיענו ברחמיך הרבים וחסדיך העצומים והופיעה עלינו ממעון קדושתך רוח חכמה ובינה, רוח קדושה וטהרה... וזכנו להיות כל ימי בתשובה תמיד, כי מי יאמר זְפִיתִי לְפִי - טְהַרְתִּי מִחַטָּאתַי. כי אתה ידעת את לבבנו, כי הלב מעורבב בפסולת ובפניות הרבה, ואפילו בשעה שאנו מתוודים ואומרים: חטאנו לפניך, גם אז באים בלבנו מחשבות זרות ופניות גדולות... על כן זכנו ברחמיך הרבים להיות בתשובה תמיד, שנוכה לעשות תמיד תשובה על תשובה הראשונה... ואז נדע באמת כי עדיין לא התחלנו לעשות תשובה... ועזרנו שנהיה בורחים מן הכבוד באמת... ועזרנו ה' א-להינו, להיות תקיפים ואמיצים וחזקים בעבודתך תמיד. ואל תניחנו ליפול חס ושלוש... ויקוים בנו מקרא שכתוב: אני לדודי ודודי לי".